

avtorice Samante Parnić, ki predstavi Bertoševo knjigo *Osebužno mjesto austrijske Istre*, v kateri avtor predstavi arhivske ugotovitve iz obdobja srednjega veka za mesto Lupoglav. Andrej Rahten ocenjuje Pirjevčevo uspešnico *Tito in tovariši*, ob kateri gre dodati, da naj bi bil v načrtu že njen peti ponatis. Avgust Lešnik pa predstavi knjigo *Zemljevidi vmesnosti* Ksenije Vidmar Horvat, ki vsebuje eseje o evropski kulturi in identiteti po koncu hladne vojne.

Pomembnost revije *Annales* in sodelovanje s številnimi priznanimi avtorji dokazuje dolgoletno plodno delo in trud vseh aktivno povezanih znotraj procesov pisanja, snovanja in urednikovanja revije, ki se trudi ohraniti že vzpostavljeno (interdisciplinarno) stičišče humanistično-družboslovnih študij. Uredništvo revije *Annales* ima pred sabo še težjo nalogo, saj mora dokazati, da je ladja, na kateri pluje, sposobna prepluti še vsaj novih dvajset let in ponuditi sveže teme in kritične pristope, ki bi še naprej bogatili lokalno znanstveno sfero.

Erik Toth

Il cristianesimo in Istria fra tarda antichità e alto medioevo. Novità e riflessioni, Atti della giornata dei Seminari di Archeologia Cristiana (Roma – 8 marzo 2007), a cura di Emilio Marin e Danilo Mazzoleni, Sussidi allo studio delle antichità cristiane pubblicati a cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana 20, Città del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 2009, 289 str.

Ovaj je zbornik radova rezultat tematskoga znanstvenog skupa održanoga u Rimu u ožujku 2007. u organizaciji Papinskoga instituta za kršćansku arheologiju. Na skupu su sudjelovali talijanski, slovenski i hrvatski znanstvenici koji su u svojim radovima analizirali pitanja i probleme vezane uz kristijanizaciju, gospodarske prilike, urbanizam i umjetničku produkciju u Istri u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku.

Zbornik započinje studijom Rajka Bratoža "Cristianesimo in Istria. Una sintesi e alcune riflessioni (con particolare riguardo allo sviluppo dell'organizzazione ecclesiastica)" (9-46) u kojoj je prikazan razvoj kršćanstva u Istri od IV. do VII. st. s posebnim osvrtom na problem crkvene

organizacije. Autor naglašava da je proučavanje ovoga razdoblja i teme specifično s obzirom na strukturu sačuvanih pisanih izvora koji se odnose na Istru. Rad se sastoji od četiri poglavlja, podijeljenih tematski i kronološki. U prvome se raspravlja o razvoju kršćanstva prije Dioklecijanovih progona. Podaci o tom razdoblju poznati su iz legendi koje govore o lokalnim mučenicima, ali su te legende odraz kasnije tradicije. Znakovita je za ovo razdoblje i odsutnost imena istarskih biskupa u kršćanskoj literaturi IV. i V. st. jer se prvi naslovi crkvenih velikodostojnika počinju javljati tek krajem V. i početkom VI. stoljeća. Autor pritom uspoređuje crkveno-povijesne okolnosti Trsta, Poreča i Pule. U drugom se poglavlju donosi pregled razvoja istarske Crkve za vrijeme Shizme triju poglavlja. Od sredine VI. st. pratimo bogatije pisane izvore o crkvenim i političkim prilikama u Istri, kao i bitan porast materijalnoga bogatstva, što je posljedica pošteđenosti poluotoka od ratnih razaranja kroz VI. stoljeće. Treće se poglavlje odnosi na novoosnovane biskupije u Istri između 579. i 599. (*Insula Capritana, Castellum Novas, Cissa i Pedena*) te na okolnosti njihova nastanka. Shizma triju poglavlja završava se prvi put podjelom patrijarhata 607., kada istarske crkve prelaze pod upravu katoličkoga gradeškog patrijarhata, o čemu se raspravlja u posljednjem, četvrtom poglavlju. Nakon što je papa Honorije 628. uspio ukloniti patrijarha Fortunata i uspostaviti katoličku vlast, gube se tragovi triju novouspostavljenih biskupija – nestaju *Pedena, Insula Capritana* i *Castellum Novas*.

Robert Matijašić u članku "Società e commercio nell'Istria e i rapporti con il Mediterraneo nella tarda antichità" (47-69) raspravlja o društvenom i ekonomskom kontekstu širenja kršćanstva, koje u Istri slijedi trgovačke putove, naročito pomorske, koji su u kasnoj antici povezivali čitav mediteranski prostor. Nije slučajnost da su se značajniji ranokršćanski centri razvili u gradovima koji su se nalazili na važnim trgovačkim punktovima. Istra nam nakon I. st. ne nudi dovoljno pisanih izvora na temelju kojih bi bilo moguće rekonstruirati lokalne ekonomske prilike. U proizvodnji su najvažniju ulogu imale rustične vile smještene duž cijeloga zapadnoga priobalnog pojasa, a da su one u klasičnoj antici bile na vrhuncu prosperiteta, svjedoče sačuvani ostaci mozaika, fresaka i skulpture. Autor navodi najznačajnija proizvodna središta na kojima se zatječu arheološka svjedočanstva o proizvodnji ulja i vina. To su rustične vile na Brijunima, u Barbarigi i Červaru, gdje su pronađeni ostaci keramičkih peći, uljara i brojnih amfora

i keramičkih predmeta. U pravilu su sve vile smještene uz morsku obalu imale i vlastita pristaništa. Politička i vojna kriza Carstva u II. i III. st. rezultirala je velikim promjenama u proizvodnji i trgovini pa je i u Istri vidljivo stanovito opadanje kvalitete arhitekture. S druge strane, učvršćenje kršćanstva donosi mnoge novine na društvenom horizontu. Opaža se da broj stanovnika ostaje otprilike isti, dakle nema demografskoga pada u kasnoj antici. Na temelju analize arheološke dokumentacije, autor je istaknuo kako nije bilo jasnih znakova napuštanja ili uništavanja rustičnih vila u IV. i V. st., dok u V. i VI. dolazi do djelomičnoga oporavka gospodarskih mogućnosti Istre. Tada na zapadnoj obali nastaju novi gradovi, a rustična vila u Valmadoni na Velom Brijunu postaje refugij za stanovništvo odbjegli iz ugroženih područja. Autor zaključuje da je u odnosu na susjedna područja Istra u kasnoj antici zadržala stanovitu razinu ekonomske stabilnosti, kao i demografski kontinuitet.

U radu Kristine Džin “Nesazio alla luce delle recenti scoperte archeologiche” (71-85) donosi se pregled arheoloških iskopavanja Nezakcija s posebnim osvrtom na recentna sustavna arheološka istraživanja provedena od 2002. godine. Autorica je na početku izložila rezultate istraživanja Nezakcija krajem XIX. stoljeća, kada je toponim Vizače povezan s Nezakcijem. Već je tada ustanovljeno da je riječ o prapovijesnom naselju čiji počeci se datiraju u XI. st. pr. Kr. O tome svjedoči velik broj keramičkih urni, kao i mnogi importirani keramički i metalni grobni prilozi, na temelju kojih se procvat ovoga histarskog naselja vremenski smješta u VI. i V. st. pr. Kr. Da je Nezakcij imao poseban pravni status unutar agera pulske kolonije, svjedoči i jedan od najvažnijih nalaza, votivni natpis posvećen caru Gordijanu (238. – 244.). Revizijska istraživanja Nezakcija provedena su u drugoj polovici prošloga stoljeća, kada se intenzivno istražuju forum, kapitolij i nekropola. Ustanovljeno je da urbana struktura Nezakcija slijedi autohtonu tradiciju histarskih gradova u kojoj forum s kapitolijem zauzima najviše dijelove grada. Nakon duge pauze sustavna su istraživanja nastavljena 2002. godine. Njima je potvrđeno da je Nezakcij tijekom I. st. sustavno izgrađivan i da tada dobiva svoj definitivan urbani izgled te stječe sve karakteristike municipija formiranoga na temeljima snažne autohtone duhovne tradicije.

Rad Guida Rosade “Le basiliche doppie di Nesazio e di Pola nel contesto delle direttrici di comunicazione altoadriatiche” (87-112) nastao je kao

rezultat autorovih sudjelovanja u arheološkim istraživanjima Nezakcija krajem prošloga stoljeća. Posebno se razmatra pitanje interpretacije dvojnih bazilika koje je danas otežano jer se raspolaže samo tlocrtima nastalima na temelju starijih istraživanja A. Puschija početkom XX. i B. Marušića sedamdesetih godina XX. st., dok provedena restauracija objekata više ne dopušta analizu postojećih struktura na terenu. Autor se priklanja mišljenju da je južna bazilika izgrađena u drugoj fazi gradnje te razmatra pitanje smještaja ulaza u crkvu, kao i problem datiranja dvojnih bazilika, čije se rušenje najčešće smješta u vrijeme avaro-slavenskih prodora na prijelazu iz VI. u VII. stoljeće. Kontinuitet života u Istri u VII. st. potvrđuje činjenica da je južna crkva bila pregrađena između VII. i VIII. st., te pisanje Anonima Ravenjanina koji spominje Nezakciju u svojoj *Kozmografiji*. U Puli je potvrđeno postojanje južne dvorane koja je bila u funkciji do XVII. st. i bila posvećena sv. Tomi. Sredinom prošloga stoljeća evidentirana je pravokutna dvorana koju se datira u polovicu IV. st., a početkom V. st. njezin je prostor povećan pomicanjem istočnoga zida, čime je crkva dobila unutarnju apsidu. Polovicom V. st. uz njezinu je sjevernu stranu izgrađena druga kulturna dvorana, većih dimenzija i podijeljena u tri broda. Autor na kraju navodi da crkveni kompleksi iz Nezakcija i Pule pokazuju zamjetne sličnosti i zajedničke karakteristike sa susjednim dalmatinskim i akvilejsko-noričkim područjem, što je rezultat dobre povezanosti ovih sjevernojadranskih i istočnojadranskih središta koja su se nalazila na tradicionalnim antičkim pomorskim rutama.

Giuseppe Cuscito u radu "Battisteri paleocristiani in Istria" (113-146) govori o značaju baptisterija iz Teodorovog kompleksa u Akvileji iz IV. st., ranokršćanskoga centra iz kojega su kretali najvažniji tipološki i stilski impulsi prema ostalim središtima sjevernojadranskoga bazena. Tu se nalazi prva četverostrana krstionica sa šesterostranim bazenom, kakve zatječemo u prvotnoj crkvi u Poreču, u bazilici sv. Justa u Trstu, pokraj sjeverne bazilike u Nezakciju te na prostoru unutar polukružne apside smještene uz južni dio trobrodne bazilike u Betiki. Izgradnjom nove krstionice smještene u osi Kromacijeve bazilike u Akvileji na prijelazu iz IV. u V. st. dolazi do promjena u smještaju krstionica u odnosu na crkvenu građevinu. Time krstionice dobivaju nove prostorne dimenzije i nove oblike pa se po tom uzoru grade krstionica Predeufrazijeve bazilike u Poreču te krstionica katedrale u Puli. Problematičan je smještaj novigradskoga baptisterija, porušenoga u

XIX. st., ali je prema nacrtima moguće ustanoviti da je riječ o osmostranoj građevini sa šesterostranim bazenom, dok je pulska krstionica, također porušena, specifična zbog svojega tlocrta u obliku grčkoga križa sa šesterostranim bazenom.

Rad Danila Mazzolenija "A proposito delle iscrizioni cristiane musive del territorio istriano" (147-168) temelji se na raščlambi natpisa sačuvanih na ranokršćanskim podnim mozaicima u Istri. Najveći broj takvih natpisa nalazi se u Poreču, Betiki i Puli. Podni mozaici iz katedralnoga sklopa u Poreču pripadaju trima fazama: prvotnoj crkvi (*ecclesia primitiva*), Predefrazijevoj bazilici i Eufrazijani. Autor upozorava na poteškoće i nespornizume prilikom čitanja i interpretacije pojedinih natpisa i osobnih imena koja se na njima zatječu zbog njihove djelomične oštećenosti. Ističe da je na podnim mozaicima u Poreču ostao sačuvan zamjetan broj imena pripadnika klera, kao i pripadnika aristokracije. U Betiki, mjestu kulturnoga kompleksa građenoga u više faza, nakon provedenih arheoloških istraživanja pokazali su se tragovi podnih mozaika s natpisima iz prve polovice V. stoljeća. Vjerojatno je jedan bio posvećen apostolima te je trihora služila za čuvanje apostolskih relikvija, što potvrđuje i kasnija posveta sv. Andriji u drugoj fazi izgradnje bazilike. U tom je smislu riječ o vrijednom natpisu jer se na sjevernojadranskom prostoru rijetko spominju sveci ili mučenici na posvetnim natpisima podnih mozaika. U sjevernoj bazilici biskupskoga kompleksa u Puli sačuvani su dijelovi podnih mozaika s trima sačuvanim natpisima, koje se također datira u prvu polovicu V. stoljeća.

Vesna Girardi Jurkić ("Scavi recenti di una villa dell'epoca costantiniana a Medulin", 169-186) upoznaje nas sa stanjem arheoloških istraživanja na području poluotoka Vižule koja se sustavno provode od 1995. godine. Međutim, nije riječ samo o arheološkim istraživanjima, već i o konzervaciji i prezentaciji rezidencijalne maritimne vile koja potječe iz kasnoantičkoga razdoblja. Smatra se da je postala carskim posjedom za vladavine Konstantina Velikog. Autorica govori i o prvim arheološkim istraživanjima lokaliteta te prvim opsežnijim rezultatima koje je objavio A. Gnirs. Danas je sigurno da je riječ o građevini velikih dimenzija koja se s vrha poluotoka najvjerojatnije terasasto spuštala do morske obale. Vila je imala i pristanište s pripadajućim strukturama. Još uvijek nije istražena u potpunosti, a sačuvani su joj zidovi u visini do dva metra s fragmentima žbuke te freske u bojama. Ostali su sačuvani i crno-bijeli mozaici u tehnici

opus sectile, a poklopci sarkofaga svjedoče o postojanju rimske nekropole u blizini vile.

“A proposito dei reliquiari paleocristiani di Pola e di Novalja” (187-208) tekst je u kojemu Josipa Baraka analizira i uspoređuje dva vrlo vrijedna relikvijara iz Pule i Novalje. Riječ je o šesterostranom srebrnom relikvijaru iz katedralnoga sklopa u Puli i osmostranom srebrnom relikvijaru s djelomičnom pozlatom iz Novalje. Autorica raspravlja o središnjoj sceni novaljskoga i puljskoga relikvijara, *Traditio legis*, koja u drugoj polovici IV. st. postaje najzastupljenija u ranokršćanskoj umjetnosti. U središtu je Krist, a njemu su s lijeve i desne strane apostoli Petar i Pavao, dok su na ostalim poljima prikazani likovi apostola. Ovakva se ikonografija zatječe na sarkofazima iz IV. i V. st. te se u reduciranom obliku javlja i na nekoliko istovremenih relikvijara ranokršćanskoga svijeta. Prema stilskim karakteristikama koje su zajedničke većini umjetničke produkcije kasnoga IV. i V. st. autorica smatra da je teško precizno odrediti njihovu provenijenciju, ali nam postojanje tih moćnika svakako potvrđuje da su ovi prostori bili dijelom već čvrste kršćanske organizacije.

U tekstu Emilija Marina “Il mosaico della capella di S. Venanzio al battistero Lateranense. Status quaestionis” (209-216) govori se o pothvatu pape Ivana IV. koji je 641. poslao opata Martina u Dalmaciju i Istru da sakupi relikvije mučenika i otkupi kršćane iz avarsko-slavenskoga zatočeništva. Relikvije su donesene u Rim i pohranjene u oratoriju sv. Venancija u Lateranu, koji je tada ukrašen zidnim mozaicima na kojima se nalaze i likovi dalmatinskih mučenika te istarskoga biskupa Maura. Autor ističe da su sačuvane precizne potvrde o historijskoj autentičnosti likova prikazanih na lateranskom mozaiku. Analizira i pitanje porijekla sv. Venancija koje je u današnjoj historiografiji otvoreno za interpretaciju, kao i identitet opata Martina te zaključuje da potvrde na mozaiku, kao i pisani izvori, ne ostavljaju mjesta sumnji u uspješnost zadaće opata Martina, papinskoga poslanika na istočnoj obali Jadrana.

Fabrizio Bisconti je u radu “La capella di Samagher: il quadro delle interpretazioni” (217-232) analizirao bjelokosni relikvijar koji se nalazio ispod oltara porušene crkve sv. Hermagore kraj Štinjana u sjevernom dijelu pulske luke. Pronađen je 1906., a danas se čuva u Arheološkom muzeju u Veneciji. Taj relikvijar predstavlja dragocjen nalaz sofisticiranoga figurativnoga izraza u kojemu se očituje ranokršćanska arhitektura kasne antike,

kao i monumentalna i dekorativna produkcija samoga Rima. Na temelju stilske i ikonografske analize prikaza scene *Traditio legis* smještenoga na poklopcu moćnika, većina ga povjesničara umjetnosti – usporedbom s prvobitnim prikazom *Traditio legis* u apsidi vatikanske bazilike sv. Petra iz IV. st. – datira u sredinu V. stoljeća. Prema autorovom mišljenju, moguće je da prikazi ne kopiraju u potpunosti monumentalnu arhitekturu rimskih rano-kršćanskih bazilika, već odražavaju općenite arhitektonske i skulpturalne prilike sredine V. st. koje su nam tako ostale dokumentirane. S druge strane, moguće je da vrlo vješto izvedene scene predstavljaju tadašnju kršćansku prijestolnicu i najveće hodočasničko središte u koje se sredinom V. st. uputila i jedna istarska aristokratska obitelj.

Tijekom arheoloških istraživanja 1860. pronađeni su zlatni i srebrni relikvijar ispod oltara nekadašnje crkve sv. Tome na prostoru kraj pulske katedrale. Darija Danjanović (“Note e osservazioni sul reliquiario d’oro di Pola”, 233–246) donosi pregled ikonografije na četirima stranama i poklopcu zlatnoga relikvijara iz Pule, koji je izrađen u tehnici *cloisonné*. Latinski križevi ukrašavaju bočne strane i usporedivi su sa sličnim primjerom iz Ravene, dok je za motiv grčkoga križa izrađenoga na poklopcu poznato da se počinje pojavljivati u Konstantinovo doba u svim umjetničkim izričajima. Na temelju analize simbola, dekoracije, tehnike izvedbe i ikonografije autorica zaključuje da moćnik pripada radionicama s Istoka, vjerojatno iz Carigrada, te ga datira u VI. stoljeće. Upozorava na mnoga otvorena pitanja koja valja istražiti, poput pokušaja da se relikvijar smjesti u svoj hagiografski kontekst. Odgovori na postavljena pitanja trebali bi bolje rasvijetliti uporabu i funkciju relikvija, kao i relikvijara, naročito pozadinu pojedinih kultova i liturgije pulske Crkve.

Roberta Budriesi u radu pod naslovom “Problemi di scultura in Istria fra tarda antichità e alto medio evo” (247–278) predstavlja skulpturu u Istri u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku kao jedan od povijesnih izvora i aspekata kristijanizacije. Iako se rijetko nalazi *in situ*, pa je zato izvan svojega povijesnog konteksta, skulptura je u Istri zadržala vlastiti supstrat, odražavajući naslijeđe rimske, bizantske, langobardske i franačke tradicije. Najvažnije primjere nalazimo u najjače romaniziranim središtima. Iz Poreča, Novigrada i Pule potječu jednostavni sarkofazi iz V. i VI. st. bez reljefa i dekoracije, a u VII. st. prestaje uvoz dovršenih reljefa te započinje intenzivnije korištenje lokalnih kamenoloma i formiranje lokalnih klesar-

skih radionica. Unatoč tome, ranosrednjovjekovna skulptorska produkcija u Istri nadovezuje se na ranokršćansku tradiciju koja se očituje u dekorativnom izrazu arhitektonske plastike i crkvenoga namještaja, a istarski centri u skulpturi slijede uzore iz Gradeža, Akvileje, Čedadada i Venecije. Od kraja VIII. st. stupove franačke vlasti predstavljaju nova utvrđena naselja i samostani, a uporišna točka franačke vlasti postaje Novigrad. Autorica upozorava na rijetkost mozaika i fresaka u to doba pa tako skulptura postaje osnovni izvor za poznavanje dekoracije crkava u VIII. i IX. stoljeću.

Svezak završava raspravom (279–288) u kojoj su autori odgovarali na postavljena pitanja i dali detaljnija objašnjenja o pojedinim problemima te ukazali na potrebu za daljnjim istraživanjima.

U zborniku su sabrani dosezi hrvatske, talijanske i slovenske historiografije, povijesti umjetnosti i arheologije o Istri od IV. do VIII. st., čime je na jednom mjestu omogućen kvalitetan pristup ovim aspektima istarske prošlosti u prvim stoljećima kršćanstva.

Marina Zgrablić

***Dvegrajski zbornik*, ur. Marko Jelenić, Kanfanar: Udruga za očuvanje i promociju kulturne i prirodne baštine Dvegrajci, 1, 2011., 136 str.**

Udruga za očuvanje i promociju kulturne i prirodne baštine Dvegrajci izdala je 2011. prvi broj *Dvegrajskoga zbornika*. Kako piše u predgovoru, nakon dugogodišnjih aktivnosti udruge, ukazala se potreba za izdavanjem odgovarajućega časopisa koji bi objavljivao radove nastale kao rezultat djelovanja njezinih članova i prijatelja. Naglasak će časopisa biti na lokalnoj povijesti, a namijenjen je širokom krugu čitateljstva. Prvi broj sadrži sedam radova i dva prikaza knjiga.

Darko Komšo napisao je rad “Nove spoznaje o glagoljici na području Kanfanarštine” (7–25), u kojem predstavlja novozabilježene glagoljske natpise s područja Općine Kanfanar, a koji su otkriveni tijekom revizijskih istraživanja već poznatih lokaliteta s glagoljskim natpisima. U uvodu govori o razdoblju kada su nastali prvi zapisi o grafitima na freskama u crkvama (kraj 19. i početak 20. st.) te tko ih je napravio (hrvatski, njemački i talijanski znanstvenici), nakon čega ukratko kazuje o povijesti istraživanja